

EKLER ANDREA
Cselekvő értelmiség

Ahogy az egyes ember életében a minőségi lét egyik alapfeltétele az időszakonkénti számvetés, úgy egy-egy közösség számára ez éppoly elengedhetetlen, ha létét nem kívánja a létezés vegetációjába süllyeszteni. A szembenézés nem tűri a hazugságot, de még az eufemizálást sem. A szembenézés prognózis és gondolkodás, múlt, jelen és jövő találkozása. „A megközelítés- és értelmezésmódot (...) úgy kell megválasztanunk – írja Heidegger –, hogy (...) a létező önmagában és önmagától mutatkozhassék meg. E létezőnek úgy kell megmutatkoznia, ahogyan mindenekelőtt és többnyire van: átlagos mindennapiságában. Nem tetszés szerinti és véletlenszerű, hanem lényegi struktúrákat kell kimutatnunk benne, amelyek a faktikus jelenvalólét valamennyi létmódjában létmeghatározók maradnak.” (*Lét és idő*. Gondolat, Bp. 1989. 107.) „Mi mindig mindenről elkésünk” – háborog Ady, azonban a késlekedés most végleges útvesztéssel járhat létminőségünket illetően, amelynek szerves része a kultúra, a szellemi élet helyzetének alakulása. Mindenesetre aggodalomra ad okot, hogy míg például Lengyelországban az értelmiség véleményének jelentős alakító ereje van az országot érintő létkérdésekben, itt a maradék gazdasági és lelki erőket is próbára tévő kampányidőszak alatt a programokról szólva egy árva szó sem esett (egyebek mellett) a kultúráról. Nem vagyok politikus, sem közgazdász, egyszerű állampolgárként csak kérdezem, miért nem érdeklik a döntéshozókat a minőségi könyv- és folyóiratkiadás, tudományos szervezetek, színházak, múzeumok, oktatási kísérletek nehézségeiről, problémáiról több orgánumban közzétett viták, petíciók, nyílt levelek? Miért kényszerülnek sokan ingyen munkára, ha fontosnak tartják a kulturális, szellemi értékek közvetítését? Miért kell a kiadóknak, szerkesztőségeknek, színházaknak, múzeumoknak, tudós társaságoknak hónapról hónapra vergődniük? Nyilván, mert az ő helyzetük az ország helyzetének létmódját képezi le. De ez másra is utal. Egyrészt arra, hogy vannak még, és sokan vannak, akik számára az értelmiségi lét nem az így-úgy megszerzett diploma mint státuszszimbólum elérését, majd a „papír” követelőző lobogtatását jelenti, hanem hivatást, felelősséget. (Szükség lenne az értelmiség, értelmiségi lét devalválódott fogalmának ártértékelésére, definiálására is.) Másrészt, hogy rendkívüli morális és értékválsággal küszködünk a gazdasági nehézségek mellett, mely megnehezíti, hogy a kultúra, a szellemi élet képviselői által fontosnak tartott értékeket értéként tekintse az a közösség,

amelynek közösségi létéhez ezen értékek effektíve elengedhetetlenek. Görömbei András így fogalmaz *Kultúra, nemzet, identitás* (Szabad Újság, 2006) című írásában: „A kultúra az ember fizikai létezésének is feltétele. Ahhoz, hogy élni tudjon, a kultúra szimbolikus értelemvilágára van szüksége, mely lakhatóvá teszi számára a világot. A kultúra viszont nem képzelhető el közösség nélkül. (...) Az egyénnek és a közösségnek egyaránt létfeltétele az, hogy azonos lehessen önmagával, hogy legyen azonosságadata, identitása. (...) A nemzeti közösség összetartozásának legfontosabb tényezője a nemzeti önismeret és a nemzeti öntudat. A nemzeti önismeret azonban nemcsak a közösség sajátosságainak tudatosítását és őrzését jelenti, hanem állandó alakítást, formálást, gazdagítást igényel.” Ha egy nemzetnek, közösségnek nincs saját kultúrája, elenyészik nyelve, identitása, léte a relativizmus kódéba vész, azt pillanatnyi földrajzi, gazdasági, társadalmi szerepe határozza meg, ha egyáltalán rendelkezik még vele. Albert Einstein véleménye szerint a kultúra „Fejlődéséhez elsősorban némi jólétre van szükség. Ez valamely ország lakosságának bizonyos töredékét olyan helyzetbe hozza, hogy az élet fenntartásához nem feltétlenül szükséges dolgokkal is foglalkozhat. Ehhez különben a kulturális javak és teljesítmények értékelésének erkölcsi hagyományai is szükségesek, mert ennek a rétegnek a másik – a közvetlen életszükségletek kielégítésén dolgozó réteg ezeken keresztül nyújt életlehetőséget.” – Igen ám, de mi történik, ha „Hirtelen hiányozni kezd a szellemi értékeket alkotó munkások részére szükséges többlet. Ezzel a létfeltétellel a hagyománynak is pusztulnia kell, és a kultúra dús termőtalaja pusztává válik.” (*Kultúra és jólét*. In: *Hogyan látom a világot?* Gladiátor, Bp. 1997. 76–77.) Einstein kijelentette, én kérdezem... A virágzó, „dübörgő” gazdaság, az általános jólét, sőt, sokak számára még az emberhez méltó lét is utópisztikus kép csupán. De ha az utópia valósággá is válna, a szellem, a gondolkodás mindenkori tükre, a tudomány, a művészet nélkül, a közösségi lét egyediségben megnyilatkozó és az egyediség közösségi létbe kívánczó megnyilvánulása nélkül a jólét is csak falanszter lenne. A tartás, a gerinceség, a szelíd, de határozott gondolkodás Nagy László által zseniálisan szavakba öntött formája, az „Adjon úgy is, ha nem kérem”, ma a kulturális lét tekintetében önmagába forduló büszkeségnek, sértettségnek, befelé vezető, felőrölő útnak minősül. Itt kérni kell, jó lenne, ha nem hajlongva, nem elvtelenül, valahogyan tudtára adva a lakosság ama „bizonyos töredékének”, amelyre Einstein is utalt, hogy egyszer bizony a hegy tetejéig ér majd a megnevezhetetlen vagy burkoltan megnevezett fenyegetettség, hosszú távon az ő létminőségüket is befolyásolva. Vannak persze magánkezdeményezések, magántőkén alapuló pályázatok. Vannak tehát olyan emberek, akik a felismerést követően felelősen cselekednek. Továbbiakat kell keresni, megértetve, hogy ők ezen a módon is sorsformálóká válhatnak. Egykor a gazdasági arisztokrácia egy része igényt tartott a szellemi

Az MTA, a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége és a Magyar Írószövetség szervezésében 2006. május 15-én az MTA székében Művészet–Tudomány–Társadalom címmel tartott konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

„arisztokratizmusra” is, olyan szellemi elit létrehozására, melyről pontosan tudta, hogy megtermékenyítőleg hat a nemzeti kultúra, nemzeti lét, s egyáltalán az emberi lét egészére. Nem az elszigetelődést célozták tehát, hanem olyan funkciót kívántak betölteni, s lehetőséget adva másoknak is betöltetni, amely által felelősséggel szólhattak bele a nemzet s a világ sorsának alakulásába. Ma is vannak ilyenek, de hangsúlyozni kell, hogy szerepvállalásukkal nem válthatják ki a közösséget képviselő állam felelősségét. Tegyük hozzá, egy részük a kulturális széthúzást erősíti, s ez legalább annyi kárral jár, mint haszonnal, mert hozzájárul a kultúra versenyszerű iparosításához.

A kultúra soha, semmilyen körülmények között nem lehet a politika csatlósa! *Magyarok, kibékülni!* – hangzik Németh László felszólítása 1940-ből. Azt írja: „Nem vagyok híve az alkalmi szövetkezéseknek. Jobb szeretem, ha ütköző elveknek az emberek indulatukkal is utána esnek, mint ha az igazság kicsapó szikráit elbarátkozzák. Nem is azt kérem, hogy véleményét, idegenkedését bárki föladjja. Részigazságainkat kell a döntő órákban létünk igazának alárendelni.” Egyelőre idealisztikus elképzelésnek látszik, hogy a reménybeli kurátorok ne politikai elvek és/vagy mondvascsinált „közizlés” szerint ítélkezzenek arról, mi marad és mi hullik ki a kánonból, hanem támogató ítéletüket az értékek mentén haladva hozzák meg. Ezek egész közösséget érintő morális kérdések. Példa lehet előttünk – utalt rá Kovács István költő – az 1848–49-es forradalom és szabadságharc nemzetet integráló hatalmas morális, gazdasági és honvédő teljesítménye. Kossuth fedezet nélküli, értékét mégis a küzdelem utolsó heteiig megtartó papírpénze pedig szimbóluma annak a bizalomnak, amelyet a nép politikusai iránt táplált. A mi rendszerváltozásunk politikusai e bizalmat hamar elvesztették. Az okok elemzése sürgető feladat. Az általános morális romlás napjainkban bizony nemcsak irányítható embereket teremt, de vissza is üthet azokra, akik időlegesen élvezhetik ezen irányíthatóság „eredményeit”. A bizalom elveszett, s amint a szó, úgy hamar az írás is köddé válik. Az értelmiségnek nem protestálnia, hanem nyíltan és egyértelműen kérdeznie, cselekednie kell. „Ki írta meg, például a harmadik szárszói beszédet közlünk, amelynek a rendszerváltásról és a demokráciáról kellett volna szólnia?” – kérdezi Csoóri Sándor. Valamennyien folytathatnánk a kérdések sorát. Például: az akadémiai munkában résztvevők több mint egyharmada harmincöt éven aluli. Hol vagytok? Miért álltok be a sorba? Miért nem hallatjátok a hangotokat? Hol vannak a ti szárszói beszédeitek? Cselekvés nélkül létünk lényegéről Nagy Gáspár gyűjteményes kötetének címe mint mementó jut eszembe: *szabadrabok*.

A morál felől az esztétikum felé haladva adódik a kérdés, igen, így-úgy van folyóirat- és könyvkiadás, film, színház, múzeum, tudományos élet, de milyen kultúra közvetítődik? Amellett, hogy természetes igénynek és létjognak tartom a

„minden” lehetőségét, a semmi veszélyét látom. A semmitől persze nagyon messzire vagyunk, de mindig gyorsabban lehet valamit lerombolni, mint felépíteni. Nem lehet minden esetben az anyagiakra és a médiára hivatkozni. Számos összetevő közül kettőt emelnék ki, a tudomány és művészet kapcsolatát, valamint a kínálat kérdését.

Munkám során közel kerülhettem mind a tudományos, mind a művészeti élethez. Érdekes módon a számos pozitívum mellett mindkét részről egyaránt problémaként vetődött fel tudomány és művészet egymásra hatásának kérdése, a tudományos életben iskolákat teremtő vitaként, a művészetben egyéni vagy csoportos tiltakozásként. Könnyedén belátható, hogy miért válthat ki ellenérzéseket, ha a tudomány műveket teremtet a maga igazolására vagy ráerőszakolva magát már meglévő művekre, próbálja létét legitimizálni. A jelenkori viták a jövőben dőlnek el, akkor válik világossá, hogy a felmutatott értékek közül melyek bizonyulnak valóságos értékeknek, s melyek pillanatnyi mutatványoknak. A különböző nézeteket valló tudományos viták, a legelterőbb esztétikai szemléletű művészi alkotások együttes jelenléte, egymásra hatásuk látványos eredményei színvonalas, élénk kulturális életre utalnak mindaddig, míg a viták, alkotások nem válnak hatalmi harccá, s azok eszközeivé. Sem a tudománynak, sem a művészetnek nem szabad feladnia függetlenségét, szabadságát, szem előtt tartva, hogy mindkettő akarva, akaratlanul szolgál, de nem kiszolgál.

A kínálat kérdésével kapcsolatban hadd utaljak Németh Lászlóra, akinek több mint hetven évvel ezelőtt megfogalmazott gondolatai aktuálisabbak, mint valaha: „Nos igen, olvasnak az emberek, de nem irodalmat! Csak selejttest, csak ami szórakoztató! Azonban ez sem egészen igaz. Az emberek selejttest olvasnak, de nem mint selejttest olvassák. (...) Ezeknek az embereknek eszükbe sem jut, hogy az nem a legjobb, amit a kiabáló kirakat (...) a kezükbe nyomott. (...) Akik olvasnak, a jót olvassák, mert hisznek annak jóságában, amit olvasnak. Nagyobb műveltség, sok kontroll-mű kell ahhoz, hogy az ember rossznak merje találni, amit mint jót vett a kezébe.” (*Nephelokokkugia*) Németh László a kínálat s a kínálat nyújtásának felelősségére hívja fel a figyelmet, mert a kínálat meghatározza a keresletet. Ezen túl hitet tesz az olvasó mellett, bízik abban, hogy lehet olvasókat nevelni, meg lehet szertettetni a minőségi irodalmat, művészetet.

Csoóri Sándor a *Tenger és diólevél* című írásában többek között lenyűgöző példával él, hogyan vitatta meg a sármelléki paraszttal „a művészetfilozófia egyik alaptételét. Azt, amely szerint a valóság is töredékes képet ad az emberről önmagában, és a művészi is. De a kettő, bennünk egyesülve, már teljesebb.” Hasonló tapasztalatokra tettem szert etnográfusként egy nógrádi faluban, Dejtáron végzett folklorisztikai vizsgálataim, terepmunkáim során. Az adatközlők és a kutató viszonya a szövegegységekben, nyelvi megnyilatkozásokban manifesztálódott. Míg a kutató részéről a kérdezés, az adatközlők részé-

ról a válaszként értelmezett szöveg befolyásolja az együttes létrehozott szövegegség beszédmódját, megnyilvánulási formáját, szűzségét, strukturáját. A kérdésfeltevés szövegfornálójára, értelmezési funkciójára utal Heidegger is: „Minden kérdés keresés. Minden keresésnek előre irányt szab az, amit keresünk. A kérdés a létezőnek a megismerő keresése, az ő hogy- és ígylétében.” (*Lét és idő*, 91.) A kérdéshorizont az általam rögzített beszélgetésekben előbb mentesült az előfeltevésektől, egyre inkább aktualizálódott; a kutató részéről az irányító funkciót felváltotta a pontosító funkció. A kérdéshorizont változását befolyásolta az adatközlők elfogadó magatartása, mely együtt járt a hagyományozódás folyamatába való bevonással, azaz egy „közös tudás”, „aktivitás”, „megőrzés” feltételezésével. Az adatközlők narrációját a „közös tudás”, a „közös kód” „sűrűbbé”, önértelmezővé, értelmezővé, értelmezhetővé tette. A megkérdezettek maguk is gyűjtőké váltak, közösségi státuszuk elvesztése ellensúlyozódott „tudásuk” megbecsülésével, fontosságával, értelmet, értéket, jelentőséget nyert ismét személyiségük, maga a hagyományrendszer s a hagyomány folyamata.

Ha szétbombázzák az oktatás „templomait”, a szellem fejlődését a legalantasabb céloknak alárendelve, akkor az adott körülmények között ott végzett munka mellett más lehetőségek is kell teremteni a szellemi, morális nevelésre, a kulturális, esztétikai tapasztalatszerzésre. A tömegmédiá korában rendkívül fontossá váltak a személyes találkozások, a nemzedékek közötti kapcsolatok, a párbeszéd, miként azt a Szépirodalmi Figyelő estjének két vendége, Fábrián László író és Kovács István költő a közelmúltban hangsúlyozta. Kovács István történészként utalt arra, hogy a rendszerváltozás mellé felsorakozó értelmiség műveltség, tudás és tapasztalat hiányában nem tudott felnőni a feladathoz. Összehasonlításként említette a magyar reformkor nemzedékét, amelynek esetében a másod- és harmadvonal is európai látókörrrel, imponáló műveltséggel rendelkezett. Kiemelte továbbá, hogy miután az Európai Unió tagja lettünk, megváltozott a külügyminisztérium feladata is, hagyományos feladatainak egy részét kiszorítja a kultúrdiplomácia, a magyar kultúra képviselője, népszerűsítése, értéktudatosítása. Saját példáit tekintve nem karrierdiplomataként számos nagyszerű eredményről számolt be, melyben saját maga is közbenjáró vagy amelyekkel szembesült. (Például, amikor Krakkó Európa kulturális fővárosa volt, és sikerült kijárania, hogy a legrangosabb helyi galériában – az óvárosi Művészetek Palotájában – a Magyar Nemzeti Galéria bemutassa „az impresszionizmus sodrában” született száz leghíresebb festményét – Krakkóban nyomtatott háromnyelvű albumban is közzétéve őket. Említést tett arról is, hogy a galíciai kisvárosban, Jaslóban, 1999 októberében a Makovecz Imre építőművészetének rendezett konferencián derült ki, hogy akkoriban Lengyelországban mintegy hatvan építészhallgató és művészettörténész írta diplomamunkáját vagy doktori értekezését Makovecz művészetéből.) Ezen ered-

mények arra utalnak, hogy a magyar kultúra még mindig, mindennek ellenére figyelemre méltó funkciót tölt be Európában és világszerte. Fontos tudatunk, megismertetnünk a világgal értékeinket, kultúránkat. Fontos, hogy a meglévő fesztiválok, rendezvények, konferenciák mellett ki-ki megtalálja a maga lehetőségeinek keretei között az új utakat is. Meg kell tanulnunk, hogy belső konfliktusaink ellenére/mellett kifelé ne a negatív kritikát, önkritikát harsogjuk (ami természetesen nem a problémák szőnyeg alá söprését jelenti), mert ha nincs tartás, önértékelés, az lenézéshöz, rosszabb esetben semmibe vételhez vezet, s ha a szellemi lét gyarmatosíthatónak tűnik, azt hamarabb gyarmatosítják, mint gondolnánk. Fábrián László a Goethe-i elvet idézte szabadon, amely több értelemben is elgondolkodtató: azt kell adni, amit kérniük kellene, nem azt, amit kérnek! Ez a külhoni kulturális igényteremtésre éppúgy érvényes, mint az itthonira. Ha megtörténhetett az itt megidézett példák esetén a Sármelléken, Nógrádban és Lengyelországban, s nyilván rengeteg más helyen, alkalommal is, talán reális esélye lehet másutt is. A szükséges protestálás és kényszerű sírás mellett be kell tölteni az értelmiségi léttel járó, abból is eredő kérdező szerepet, mert csak így lehet válaszokhoz jutni. Németh László pályáját, életművét tekintve lehet színvonalasan vitatkozni, alantasan civódni, de kétségbevonhatatlan tény, hogy figyelemre méltó példáját hagyta ránk az értelmiségi létmódnak. Erről a szerző szepirői, tudományos, kritikai, közéleti, tanári, orvosi, családői minősége, tevékenysége mellett – ahogy Csoóri Sándor is utalt rá Németh László első egészalakos szobrának avatóján a közelmúltban –, fogalmakká vált eszszé- és tanulmánycímei is tanúskodnak – *Az értelmiség hivatása, A minőség forradalma, Kijórgatnak a múltunkból, Író és hatalom, Magyarok kibékülni!, Magyarság és Európa*, s még sorolhatnám. Aki elmélyed az életmű tanulmányozásában, a cselekvő értelmiségi léttel szembesül.

Görömbei András annak idején első kötetének a *Cselekvő irodalom* címet kívánta adni, mások azonban másként döntöttek. Évtizedek múltán csupán az őt köszöntő, előtte tisztelgő kötet címe lehetett az egykor megálmodott. A címet továbbgondolva kérdeznék rá a cselekvő értelmiségre, melynek létre most nagyobb vagy legalább akkora szükség van, mint valaha, s melynek rendkívül fontos a szerepe a következő nemzedékek szempontjából az oktatás, a kultúra, a művészet, a tudomány terén, másként jelenlegi mulasztásainkra évtizedek múlva már nem biztos, hogy lesz, aki egyáltalán rákérdezen. Ady Endre *Lenni kell, lenni* című költeménye mintegy az értelmiségi lét pillanatnyi lenyomata is: *Rám néznek és minden rendben van: / 'Nagy valaki ez, vagy nagy senki. / Csupán azt nem kérdi senki sem: / Gyűlölni kell-e vagy szeretni? // Úgy bánnak velem, mint a kiseddel, / Hol elaltatnak, hol fölráznak. / Minek születtem: valakinek, / Prófétának vagy zsigorásnak? // Kóbor kutyának sorsa az enyém? / Ötszáz évre kell újra lenni? / Ostoba sors, ostoba sírás: / Lenni kell, lenni, lenni, lenni.*